

**Константинов В.А. Музеи предприятий и организаций – источник для изучения истории родного края**

На примере деятельности ряда музеев предприятий и организаций, которые в основном работают на общественных началах, показана их весомость в изучении истории родного края.

**Ключевые слова:** ведомственный музей, музей на общественных началах, история родного края

**Konstantinov V.A. The plant and organization museums as a source for study regional history**

On the example of several enterprises and organizations' activity mainly on a voluntary basis, their weight in the study of the native country's history is shown.

**Key words:** department museum, common museum, native country's history

УДК 069.1, 94. 930.85

Ірина НІКІТІНА  
(Севастополь)

**Значення екскурсії Панорамою “Оборона Севастополя  
1854–1855 років” для популяризації історії  
Кримської війни 1853–1856 років  
та панорамного мистецтва**

Екскурсійне обслуговування відвідувачів займає важливе місце у діяльності сучасних українських музеїв. Аналіз його впливу на розвиток вітчизняного музейництва виступає актуальним напрямком спеціальних наукових досліджень.

У даному дослідженні розглядається вказаний вплив на популяризацію історії Кримської війни 1853–1856 років та розвиток панорамного мистецтва загалом на прикладі екскурсій Панорамою “Оборона Севастополя 1854–1855 рр.” (далі – Панорама), яка є головним об’єктом Національного музею героїчної оборони і визволення Севастополя (далі – НМГОіВС). Мета дослідження: надати основні характеристики такого впливу, виявити його вагомість для справи музейного просвітництва на прикладі досвіду екскурсійного забезпечення означеного музейного об’єкту.

Для реалізації цієї мети автор дослідження спирався на методичні рекомендації щодо екскурсій Панорамою, у т.ч. навчальних, матеріали з поточного й наукового архівів НМГОіВС, а також на особисті наукові спостереження та консультації співробітників вказаного музею.

Основним впливом екскурсії панорамою на вивчення теми історії Кримської війни 1853–1856 років у цілому й оборони Севастополя 1854–1855 років зокрема є викладення великого обсягу інформації відвідувачам музею, знайомство їх за допомогою музейних засобів із найважливішими подіями вказаних історичних подій, зокрема засобами використання мистецтва панорамного експонування. Оскільки оборона Севастополя є ключовим епізодом згаданої війни, то саме вони винесені на панорамне експонування.

Екскурсія Панорамою відбувається переважно з відвідуванням експозиційного залу музею перед підйомом туристів на оглядовий майданчик. Необхідно вказати, що су-

часна експозиція цього залу Панорами якнайкраще підготовлює відвідувачів до перегляду головного експозиційного об'єкту – власне панорами. Крім того, ця експозиція гармонійно поєднує в собі як теми оборони Севастополя, так й історію створення й функціонування самої Панорами [1]. Основні прийоми, які застосовують екскурсоводи під час цієї екскурсії – спочатку показ предмету, потім аналіз його особливостей і подій, що з ним пов'язані. Також застосовуються короткі характеристики героїв оборони Севастополя, комплексний показ матеріалів, акцентування уваги відвідувачів на певному предметі та явищі шляхом спеціального акцентування уваги екскурсантів до особливостей цього предмету тощо [2].

Для розуміння способів досягнення більш якісного впливу екскурсії Панорамою на відвідувачів важливим моментом є з'ясування, якими саме відомостями під час її проведення оперує екскурсовод. При будь-якому розподілі текстового матеріалу екскурсії в неї обов'язково мають входити дати початку та закінчення Кримської війни й оборони Севастополя як її складової, характеристика участі в перебугу подій війни керівництва обороною Севастополя; зазначається активність дій оборонців, причини довготривалості самої оборони. Під час розповіді про історію Панорами екскурсоводи намагаються чітко донести до екскурсантів усі особливості її створення, її долю під час II Світової війни та історію її відродження в повосенний час. Упродовж безпосереднього огляду полотна панорами, екскурсоводами конкретизуються інформація щодо долі деяких героїв оборони, відбувається мистецтвознавчий аналіз зображення панорами.

Безумовно, сприйняття як екскурсії в цілому, так і її окремих частин цілком залежить від індивідуальних особливостей кожного відвідувача, але аналізуючи вплив споглядання панорами оборони Севастополя на екскурсантів є певні закономірності. Так, із особистого екскурсійного досвіду можемо визначити, що найбільш сильний емоційний відгук у відвідувачів знаходять відомості про внесок у оборону міста її героїв, наприклад відомого хірурга М.І. Пирогова. Не завжди адекватне сприйняття викликає характеристика причин початку Кримської війни: погано сприймається повторення інформації, почуті тільки-но під час огляду експозиційного залу Панорами, з іншого боку – реакцію відвідувачів детермінується їхніми суспільними переконаннями. Також нікого не лишає байдужим історія порятунку панорами в 1942 р., зокрема, драматична історія її вивезення до Кавказу на борту есмінця “Ташкент”, тощо.

Наступне: необхідно розуміти, що в ході екскурсії до відомості екскурсантів надається порційна інформація, оскільки за вимогами методичних рекомендацій щодо екскурсії Панорамою на кожний підрозділ екскурсії відводиться обмежений відрізок часу. Найбільш глибоко окремі частини оборони Севастополя розкриваються у навчальних екскурсіях, які за окремими рекомендаціями НМГОіВС пропонує влаштовувати для школярів різного віку та вихованців старших груп дитячих садочків [3]. Але незважаючи на те, який обсяг матеріалу надається для ознайомлення екскурсантам, найбільш важливим для екскурсоводів і наукових співробітників музею є насичення своєї розповіді емоційною складовою та обов'язкове дотримання всіх основних правил екскурсійної методики. Необхідно також не забувати про постійну підтримку уваги відвідувачів до розповіді, про чітку організацію звертання їх уваги на той або інший предмет експозиції. Останнє є основним правилом для показу елементів полотна та предметного плану панорами з огляду зв'язку на її великі розміри (довжина полотна 115 м., висота – 14 м., площа – приблизно 1 тис. м<sup>2</sup>) [4].

Таким чином екскурсія Панорамою “Оборона Севастополя 1854–1855 рр.” є досить складним і, водночас, дуже цікавим інструментом донесення знань про події першої оборони міста (друга оборона – події 1941–1942 років у ході II Світової війни) та історію самого музейного об’єкту. Загальні характеристики екскурсійної роботи дозволяють твердити, що завдяки відвідуванню Панорами, екскурсанти отримують різнопланову інформацію, насамперед, просвітницького спрямування.

Розглянемо більш детально експозиційний матеріал частин Панорами.

Перша частина – історія Кримської війни 1853–1856 років та оборона Севастополя 1854–1855 років у межах експозиційної зала. Тут на підставі короткого коментарю карти Європи, акцентування уваги на портретах монархів – керівників країн-учасниць кампанії до відвідувача доноситься теза про масштаб війни та її загальноєвропейський характер. Комплексний показ, супроводжений відповідним коментарем, літографій із краєвидами м. Севастополя до початку першої в його історії оборони дозволяє зрозуміти рівень розвитку міста першої половини XIX ст. У подальшій експозиції літографії також є основним образоутворюючим джерелом подій оборони Севастополя, відіграючи чи не основну роль у формуванні видимого ряду сприйняття цієї події.

У супроводі розповіді екскурсовода чи самотужки (за допомогою анотацій до експозицій) екскурсанти дізнаються про перше бомбардування укріплень міста 5 жовтня 1854 р., споглядають сцени Альминської, Балаклавської, Інкерманської та Чорноріченської битв, можуть сформуувати уяву про стан таборів противника під Севастополем узимку 1855 р.; мають можливість бачити портрети основних героїв цих подій. Характеризуючи певну історичну особу, зазвичай використовують або лаконічний коментар її особистого внеску в справу захисту Севастополя, або наводяться свідчення щодо цієї особи сучасниками, наприклад, цитуючи спогади тощо. Так, під час розповіді про контр-адмірала В.І. Істоміна для підкреслення факту його постійного перебування на Малаховому кургані як безпосереднього керівника цієї оборонної дистанції, часто вказується, що він “був беззмінним вартовим Малахового кургану” [5]. Моментом занурення екскурсантів до подій Кримської кампанії в експозиційному залі є короткий аналіз діорами “Підземно-мінна війна”, яка допомагає уявити відвідувачам музею як російські сапери протистояли спробі французьких вояків наблизитися під землею до укріплень Севастополя з метою їх підриву [6].

Друга частина – розгляд історії севастопольської панорами як одного з найважливіших етапів розвитку світового панорамного мистецтва. Огляд розподіляється на 3 частини: створення панорами до 50-річчя оборони Севастополя як загального пам’ятника її учасникам; доля музею в роки II Світової війни та відродження Панорами після завершення цієї війни. Екскурсантові пропонується ознайомитися з основними віхами біографії автора панорами Франца Рубо не тільки на підставі розповіді екскурсовода, але й завдяки комплексному огляду експонатів (зразки нагород Російської імперії, якими художник був нагороджений за організацію російських відділів на міжнародній виставці у Мюнхені; його фото зі своїми учнями у Санкт-Петербурзькій академії мистецтв, його світлини у колі родині тощо). На підставі аналізу етюдів та копії ескізу севастопольської панорами відвідувачеві доносяться етапи роботи художника над її створенням. Завдяки аналізу етюдів “Два офіцери”, де зображені ветерани першої оборони Севастополя, надається інформація, що саме розповіді учасників тієї війни до-

помогли художнику зрозуміти дух подій у Севастополі впродовж 1854–1855 років [7]. Цікавим у музейному й інформаційному вимірі є комплекс експонатів, які стосуються будівництва приміщення Панорами. Так, уявити його первісний вигляд у 1905 р., коли 14 травня вперше вона була відкрита для відвідування, допомагає розміщений у експозиції один із перших буклетів севастопольської панорами.

Матеріал щодо долі панорами під час Великої Вітчизняної війни радянського народу 1941–1945 років, особливо під час другої (1941–1942 років) оборони міста розташований дуже компактно, тому експозиційні матеріали подані комплексно: фото зруйнованої будівлі Панорами, осколки бомб, знайдених біля неї; газета “Маяк Комуни” з повідомленням про бомбардування панорами 25 червня 1942 р., – все це яскраво свідчить про трагедію, яка відбулася з музеєм. (Того дня на будівлю Панорами було скинуто 5 бомб, влучило 7 снарядів; був зруйнований дах приміщення, усередині будівлі виникла пожежа, з якої врятували лише 86 фрагментів полотна панорами). Таким ж чином викладені відомості про складний шлях елементів панорами на борту есмінця “Ташкент” на шляху з Севастополя до Новоросійська; потім – про її перебування в глибокому тилу в м. Новосибірськ. Аби акцентувати увагу екскурсантів, що врятовані фрагменти полотна панорами мали вкрай незадоволений стан, відбувається показ фрагменту панорами Ф.О. Рубо “Штурм 6 червня 1855 р.” – “Даша Севастопольська”. Після чого екскурсанти мають зрозуміти, чому відродження Панорами відбулося за рахунок написання нового твору.

Підрозділ експозиції Панорами, який розповідає про роботи з її відновлення, дозволяє докладно донести до слухачів екскурсії основні особливості цього процесу. Наприклад, інформацію про двох керівників групи радянських художників, які відновлювали панораму – перший з них, В.М. Яковлев, намагався відтворити її максимально близько до оригіналу 1905 р., а другий, П.П. Соколов-Скала, вніс у сюжет та кольорове рішення панорами багато суттєвих змін (як наслідок – панорама отримала нову назву). Експозиція містить інформацію про те, як художники працювали з відновленню макетів предметного плану, виконували живописні роботи у будівлі Панорами тощо. Низка фотознімків, що відображають етапи відродження будівлі Панорами, є своєрідними німими свідками відновлюваних робіт, і під час їх огляду основне завдання екскурсовода – звернути увагу на них і надати чіткий коментар, аби закріпити в екскурсантів враження від них [8].

Третя частина – знайомство безпосередньо з полотном панорами, метою якого є занурення відвідувачів до подій штурму 6 червня 1855 р, а через нього – до відчуття величі подвигу учасників цієї оборони Севастополя. Мистецтво панорами (велике полотно, розташоване по колу, майстерно гармонізований із полотном об’ємний предметний план, верхнє природне освітлення) вже само собою надає можливість відвідувачеві відчути себе у вирі подій. Але, безумовно, це відбувається лише випадку гарного сприйняття розповіді екскурсовода про те, що він бачить на полотні та предметному плані панорами. В цій частині розповіді на перший план виступає насичення її яскравими емоційними тезами та висловами. Тут мають бути присутні різноманітні цитати й порівняння, в т.ч. кількісні, але цифри тут відходять на другий план. На оглядовому майданчику стають остаточно зрозумілою раніше почута в експозиційній залі інформація щодо створення панорами та подій, які вона відображає. Розповідь про 15 зато-

плених кораблів яскравіше звучить завдяки побаченому на полотні панорами зображенню загородного ланцюга, який не дозволив кораблям противника увійти у Севастопольську бухту [9]. На оглядовому майданчику Панорами розкривається особливості штурму укріплень Корабельної сторони 6 червня 1855 р., дії французьких і англійських військ щодо захоплення міста; мужність і стійкість захисників укріплень, насамперед – Малахового кургану; у відбитті атак ворога; видно кульмінацію штурму, його підсумки. На полотні панорами відвідувачі зустрічають й деяких героїв першої оборони: хірурга М.І. Пирогова, Дашу Севастопольську (перша з жінок, яка стала надавати допомогу пораненим на полі битви), адмірала П.С. Нахімова – одного з організаторів оборони, матроса П.М. Кошку, на рахунок якого 18 вилазок у стан неприятеля; генерала С.О. Хрульова, що організував контратаку з метою захисту тилу Малахового кургану під час спроби французів його захопити тощо.

Важливу роль також мають логічні переходи, що зв'язують у єдине ціле окремі частини екскурсії. Їх основне завдання – сприяти створенню цілісного сприйняття екскурсійного продукту, при цьому їх змістовне насичення є допоміжним у справі інформування відвідувачів щодо висвітлених у експозиції Панорами подій [7].

Як бачимо, насиченість інформацією екскурсії севастопольською Панорамою доводить є одним із головних чинників, що допомагають відвідувачеві отримати глибоке уявлення щодо подій Кримської війни та ролі в цьому панорамного мистецтва. Розглянувши цю складову екскурсії ми підходимо до основної мети дослідження – формування значення екскурсії Панорамою для популяризації цих подій.

Вагомість значення екскурсії Панорамою нам убачається в наступному: музейна експозиція, зокрема, панорама першої оборони Севастополя, надає, перш за все, ілюстративний ряд знайомства з основними подіями в м. Севастополі під час Кримської війни та історії появи Панорами. Найбільш важливим це є під час проведення навчальних екскурсій, оскільки освітня мета в цих екскурсіях виступає на перший план – діти, відтак, більш докладно й більш емоційно можуть уявити собі далекий час, пов'язаний із подіями середини ХІХ ст., можуть усвідомити більш наглядно різницю між часом, коли відбувалися події, відображені в Панорамі, з сучасністю довкола. Без сумніву, що огляд зразків озброєння часу Кримської війни, державних нагород того часу, живописних і графічних творів, сюжетних і видових фото, сучасних війни документів тощо робить для дітей події реальними в уяві. Спеціальні прийоми бесіди, моделювання ігрових ситуацій, використання прийому “запитання-відповідь”, – все це добре допомагає закріплювати викладений матеріал. Що стосується загальних екскурсій, то тут на перший план виступає шлях розуміння зображених подій. Екскурсійна розповідь завжди сформована так, щоб усі використані поняття й факти викладалися чітко, логічно, зрозуміло. (При цьому враховується різниця в підготовленості аудиторії, їх місцеве чи не місцеве походження, особливості національного сприймання подій Кримської війни тощо).

Необхідно вказати на вагомість тематики, яка викладається під час екскурсії Панорамою. Перша оборона Севастополя стала не лише головною подією Кримської кампанії, але й називається сучасними істориками самим кровопролитним воєнним конфліктом ХІХ ст., а сама війна – передвісником світових війн ХХ ст. Відтак, подій, які відбувалися біля стін Севастополя в 1854–1855 роках, має дуже велику значення не тільки для розуміння сутності й наслідків Кримської війни, але й подальшої історії міста і держави; більше того – для осягнення сучасності й майбутнього для сучасних громадян України. Крім того, ознайомлення з панорамою сприяють розвитку знань у від-

відувачів також щодо образотворчого мистецтва, формуванню художнього сприйняття та естетичного смаку.

У цілому, основні тези щодо значення екскурсії Панорамою “Оборона Севастополя 1854–1855 рр.” наступні:

– за рахунок охоплення широкого кола відвідувачів (кожен рік Панорама приймає приблизно 200 тис. екскурсантів) під час екскурсії експозиціями музею є можливість донести до значної кількості людей інформацію про події під Севастополем під час Кримської (Східної) війни;

– основна частина інформації сприймається відвідувачами за допомогою огляду панорами, всі складові якої продумані так, щоб за короткий термін екскурсійного спілкування відвідувачі дізналися про основні факти подій згаданої війни, а також про історію створення й діяльність самої Панорами;

– різноманітні прийоми донесення інформації до відвідувачів дозволяють як у експозиційному залі, так і на оглядовому майданчику Панорами здійснити екскурсантами своєрідне занурення в події середини XIX ст. з метою формування (поглиблення) в них уяви про обставини й перебіг війни, співчуття героям війни, розуміння ролі існування Панорами у прославленні подвигу захисників Севастополя.

### Джерела та література

1. Архів відділу екскурсійної і методичної роботи Національного музею героїчної оборони і визволення Севастополя (далі – НМГОіВС), од. зб. “Фото складових частин музейної експозиції Панорами “Оборона Севастополя 1854–1855 рр.”
2. Там само, од. зб. “Методические рекомендации к экскурсии “Панорама “Оборона Севастополя 1854–1855 гг.” – памятник народному подвигу”, арк. 1–60.
3. Баранова В.А. Комплексная программа “Музей – подрастающему поколению”. – Севастополь.: МГОиОС: 1998 (Науковий архів НМГОіВС, ф. 2, оп. 2, спр. 1443, арк. 1–56).
4. Музей героической обороны и освобождения Севастополя. Путеводитель / сост. Баранова В.А., Попова И.С. – Севастополь: НМГОиОС. – Симферополь: “Світ”, 2008. – С. 14.
5. З основних рекомендацій щодо проведення екскурсій “Панорамою “Оборона Севастополя 1854–1855 гг.”
6. Текст екскурсії на тему: “Панорама “Оборона Севастополя 1854–1855 гг.” – памятник народному подвигу“ розроблений автором цієї публікації, його текст знаходиться в приватному архіві автора (див. арк. 4).
7. Наприклад, цитування вислову герцога Кембриджийського щодо підсумків Альмийського бойовища (“Ще одна така перемога й у Англії не буде армії!”), підкреслює характер цієї битви, але в даному випадку вказує на значення її наслідків для справи організації оборони Севастополя.
7. З бесіди автора цієї публікації з провідним співробітником НМГОіВС Л.В. Барановською.

### **Нікітіна І.В. Значення екскурсії Панорамою “Оборона Севастополя 1854–1855 років” для популяризації історії Кримської війни 1853–1856 років та панорамного мистецтва**

У статті розглянутий вплив прийомів проведення екскурсії у панорамі, її складових, насичення розповіді емоційними тезами тощо на популяризацію подій історії Кримської війни 1853–1856 рр. та панорамного мистецтва загалом. Визначена важливість такого впливу на розповсюдження просвітницьких знань серед відвідувачів об’єктів експонування панорамного мистецтва.

**Ключові слова:** панорама, екскурсія, Кримська війна, оборона Севастополя

### **Никитина И.В. Значение экскурсии в Панораме “Оборона Севастополя 1854–1855 гг.” Для популяризации истории Крымской войны 1853–1856 гг. и панорамного искусства**

В статье рассмотрено влияние приемов проведения экскурсии, ее составляющих, на-

същения рассказа эмоциональными тезисами и пр. на популяризацию событий истории Крымской войны 1853–1856 гг. и панорамного искусства в целом. Установлена важность такого влияния на распространения просветительских знаний по темам объектов панорамного искусства.

**Ключовые слова:** панорама, экскурсия, Крымская война, оборона Севастополя

**Nikitina I.V. Significance excursion in Panorama “The Defense of Sevastopol in 1854–1855” for popularization history of Crimean war 1853–1856 and panorama’s painting**

In this article was an inspected the impact method’s of conducting the excursion, its composition elements, saturation account emotional thesis ect. to popularization events of Crimean war 1853–1856 and panorama’s painting. Ascertained importance its impact for disseminate elucidative knowledge’s in themes among visitor of object.

**Key word:** panorama, excursion, Crimean war, defensive of Sevastopol

УДК 351.852

Федір ПУШКАР  
(Шостка)

### Життя шкільного музею

В умовах розбудови України як суверенної держави перед школою стоїть складне і відповідальне завдання – виховати високоморальну молодь, патріотів своєї Батьківщини, спадкоємців і продовжувачів прогресивних національних традицій. Патріотизм учнівської молоді має ґрунтуватися на історичних і культурних традиціях народу, героїчного минулого дружинників Київської Русі, українського козацтва, Січових стрільців, борців із німецьким нацизмом. Найбільш суттєвим у патріотичному вихованні молоді є пробудження та плекання духовності на національних, загальнолюдських, фахових засадах. Саме таке завдання покликані виконувати музеї та куточки патріотичного виховання, що існують нині при закладах освіти і які є осередком забезпечення духовної єдності поколінь.

Шкільний історико-краєзнавчий музей Шосткинської спеціалізованої школи І–ІІІ ступенів № 1 імені Кожедуба був заснований у 2001 р. Його матеріали (300 музейних одиниць) розміщені на площі 40 м<sup>2</sup>. Окрім експозиційного навантаження, фонди музею широко використовуються в дослідницькій роботі: учнями шкіл міста для написання рефератів, підготовки виступів на уроках з історії рідного краю, учнівських науково-дослідних робіт. Також матеріали музею були використані при створенні “Нарису з історії Шосткинщини” творчою групою вчителів міста у 2004 р.

Фонди музею методично поповнюються новими експонатами, документами й фотографіями, зібраними волонтерськими загонами з числа учнів школи під час проведення конкурсів, походів, екскурсійних поїздок історичними місцями та місцями бойової слави, подарунками ветеранів ІІ Світової війни тощо. Наприклад, у фондах музею зберігаються матеріали, надіслані зі Львова Героєм Радянського Союзу, уродженцем с. Ображіївка Шосткинського району П.С. Бочоком, які розповідають про його бойовий шлях. Варто також відзначити діяльність активісту ради музею, учителя Сергія Івановича Гриви, який організував численні автобусні, велосипедні, пішохідні екскурсії стежками рідного краю: до Путивлю, Глухова, Новгорода-Сіверського, до Спад-